

Uskonnonopetuksen uudistus Kanadan Quebecissa

TAUSTA

Uskonnonopetusta on viime vuosina uudistettu monissa maissa. Suomessa on käyty laajaa keskustelua uskonnonopetuksen toteutuksesta, tehtävistä, tavoitteista ja roolista yleissivistävässä koulussa.¹ Ajoittain on käyty jopa kiivasta keskustelua oman uskonnon opetuksen toteuttamisperiaatteesta ja siitä mahdollisesti luopumisesta sekä siirtymisestä kaikille oppilaille yhteiseen uskonnonopetukseen.² Keskustelu on ollut usein ideologisesti ja maailmankatsomuksellisesti sävytynyttä. Suomalaisen yhteiskunnan muuttuminen, moniarvoisuuden lisääntyminen sekä erityisesti vapaa-ajattelijoiden ja marxilaisten näkemysten vahvistuminen 1950-luvun lopulta alkaen ovat olleet omiaan heikentämään suomalaisen koulun kristillistä maailmankatsomusta ja arvopohjaa. Samanaikaisesti ne ovat murtaneet uskonnonopetuksen perinteistä tehtävää koulussa.³ Keskustelun taustalta on usein löydettävissä sekularistinen kasvatusnäkemys yhdistettynä yhteiskun-

tien laajamittaiseen demokratisoitumiskehitykseen ja länsimaiseen ihmisoikeusdiskurssiin. Sekularisoituneessa yhteiskunnassa uskonnonopetuksen perinteistä tehtävää – sosiaalistumista omaan uskuntoon – ei välttämättä nähdä julkisen koulun tehtäväksi. Sekulaari yhteiskunta ei halua asettaa mitään uskontoa erityisasemaan, vaan pyrkii suhtautumaan kaikkiin uskontoihin ja uskonnottomiin katsomuksiin neutraalisti ja tasavertaisesti. Koulu nähdään instituutiona, jonka tehtävänä on integroida eri taustoista tulevat oppilaat yhteiskunnalliseen elämään.⁴ Sekularisoitunut yhteiskunta pyrkii pikemminkin rakentamaan uskonnonopetuksesta ”turvallisen tilan”, jossa eri taustoista tulevat oppilaat tarkastelevat yhdessä uskonnollisia kysymyksiä, kuin rakentamaan uskonnonopetuksen uskonnollisten identiteettien vahvistamisen periaatteelle.⁵

Suomessa uskonnonopetukseen liittyvän keskustelun yhtenä puutteena on, että meillä tunnetaan vähän eri maissa toteutettuja uskonnonopetus-

uudistuksia, eikä meillä ole juuri tehty niihin kohdistuvaa tutkimusta. Oppiaineen laadukas kehittäminen vaatii syvällistä perehtymistä eri maissa toteutettuihin uskonnonopetusratkaisuihin. Keskustelun yhteydessä on tärkeä tuntee eri maiden uskonnonopetusratkaisujen vahvuuksia ja heikkouksia, jotta maassamme mahdollisesti toteutettavasta oppiaineen uudistuksesta tulisi toimiva ja vastaisi mahdollisimman hyvin niitä odotuksia, joita julkisen koulun uskonnonopetukselle asetetaan.

Suomalaisesta näkökulmasta toteutetuista uskonnonopetusreformista kiinnostavimpia ovat Norjassa 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa toteutettu uudistus, jossa kouluun rakennettiin uusi oppiaine useiden eri vaiheiden jälkeen⁶ sekä Kanadan Quebecissa vuonna 2008 toteutettu uudistus. Norjan ja Quebecin uudistukset tekevät kiinnostaviksi erityisesti se, että näissä maissa uskonnonopetusta toteutettiin ennen uudistuksia hyvin samankaltaisesta lähtökohdasta kuin meillä Suomessa.⁷

Quebecissa uudistuksen taustalla oli pyrkimys lisätä tietoisuutta uskonnonopetuksesta ja kansalaiskasvatuksesta julkisessa koulussa. Etiikka ja uskontojen kulttuuri (ERC)⁸ -ohjelman kehittäminen ja toteuttaminen on herättänyt laajaa niin akateemista kuin muutakin julkista keskustelua sekä Quebecissa että kansainvälisesti.⁹ Tämän artikkelin tavoitteena on tarkastella Kanadan Quebecissa kaikille oppilaille tarkoitettua uskontoainetta etiikka ja uskontojen kulttuuri. Näkökulmana on kuvata uudistusprosessi, analysoida, kontekstualisoida ja systematisoida etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelman opetussuunnitelman tavoitteita ja sisältöjä kansainvälisen uskonnondidaktisen tutkimuksen ja kehittämistyön lähtökohdista sekä pohtia tämänkaltaisen lähestymistavan rakentamisen mahdollisuuksia Suomessa. Lähteinä ovat etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelman opetussuunnitelmat ja Quebecin opetusministeriön dokumentti ohjelman toteuttamiseksi.¹⁰ Referenssikirjallisuutena käytetään opetussuunnitelmauudistuksesta tehtyjä tutkimuksia ja julkaistuja artikkeleita. Pääfokuksena on etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelman uskontojen kulttuurin osuus. Tarkastelussa keskitytään erityisesti siihen, miten ohjelman uskontoihin liittyvä osuus on profiloitu.

QUEBECIN UUDISTUS

Kanada on liittovaltio: koulutus kuuluu provinssien toimivaltaan, eikä ole liittovaltion vastuulla. Uskonnonopetus on järjestetty eri provinseissa eri tavalla.¹¹ Quebec tarjoaa kiinnostavan esimerkin kansainväliseen uskonnonopetuskeskusteluun uuden uskontoaineen vuoksi. Useissa muissa Kanadan provinseissa, esimerkiksi Albertassa, Saskatchewanissa ja Ontariossa uskonnolliset koulut saavat yhteiskunnan taloudellista tukea tunnustuksellisen uskonnonopetuksen toteuttamiselle. Uskonnonopetukselle ei ole tehty yhtenäistä opetussuunnitelmaa.¹² Quebecissa julkinen koulutus oli ollut tunnustuksellista provinssin perustamista lähtien. Provinssin ranskankielisistä asukkaista suurin osa on ollut katolilaisia ja englanninkielisistä protestantteja. Vastuu julkisesta koulutuksesta oli pitkään katolisilla ja protestanttisilla komiteoilla. Nämä toimivat osana yleisen koulutuksen komiteaa. Katoliset ja protestanttiset komiteat vastasivat kouluista lähes itsenäisesti ilman yhteiskunnallista valvontaa.¹³

- 1 Willaime 2007, 62–65; Jackson 2007, 27; Alberts 2012, 33–35; Himanen 2012, 5–6.
- 2 Ks. esim. Sihvola 2010, 61; Mäkelä 2013, 10–14; Tomperi 2013a, 61–62; 2013b, 64–68.
- 3 Kähkönen 1976, 124–126; Räsänen 2006, 7.
- 4 Poulter 2013, 21; Dobbelaere 2004, 13–14.
- 5 Jackson 2013.
- 6 Norjassa vuonna 1997 kouluihin rakennettiin uusi oppiaine, jossa koulun kaikki oppilaat opiskelevat yhdessä uskontoja, etiikkaa, filosofiaa ja elämäntähtäyksiä. Oppiaineen nimenä oli alun perin kristinuskko, uskonto ja maailmankuvatieto, mutta se muutettiin vuonna 2008 uskonnoksi, maailmankuvaksi ja etiikaksi. Oppiainetta on vuoden 1997 jälkeen uudistettu kolme kertaa vuosina 2002, 2005 ja 2008. Leganger-Krogstad 2011, 93.
- 7 Ks. esim. Boudreau 2011, 217–218; Andreassen 2011, 267.
- 8 ERC = Ethics and Religious Culture.
- 9 Grelle & Jensen 2011, 187.
- 10 QCERCE (Quebec Curriculum Ethics and Religious Culture: Elementary Education) 2008; QCERCS (Québec Curriculum Ethics and Religious Culture: Secondary Education) 2008; EERCP (Establishment of an Ethics and Religious Culture Program: Proving Future Direction for all Quebec Youth) 2005.
- 11 Seljak 2009, 193; Young 2012, 69.
- 12 Rymarz 2012, 295.
- 13 Boudreau 2011, 213.

Yhteiskunnan maallistuessa Quebecin koulutusjärjestelmä ei kuitenkaan kehittynyt sen mukaisesti. 1990-luvulla kasvoi ristiriita uskontoon perustuvan koulutusjärjestelmän ja yhteiskunnan vaatimusten välillä. Koulujen johtokunnat oli jaettu uskontokuntien mukaan katolisille ja protestanteille. Vuonna 1997 tämä muutettiin ja tällöin koulujen jakoperusteeksi tuli kieli. Näin aikaisemmat katoliselta ja protestanttiselta pohjalta toimineet koulut muuttuivat englannin- tai ranskankieliseltä pohjalta toimiviksi.¹⁴ Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelman suunnitteluvaiheessa sen toteuttamista perusteltiin yhteiskunnan muutoksella yhdistettynä koulun tietokäsityksen muutokseen.¹⁵ Opetusministeriö perusteli ohjelman käyttöönottoa kulminaationa pitkässä dekonfessionalisaatioprosessissa, jonka seurauksena Quebecin koulujärjestelmä muuttui tunnustuksellisesta katoliseen ja prosenttiseen uskontoon pohjautuvasta mallista kohti sekulaarimpaa mallia.¹⁶

Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelman tehtäväksi asetettiin vuonna 2005 vahvistetun Quebecin koulujen yleisen opetussuunnitelman (QEP) peruseriaaiteiden tukeminen. Opetussuunnitelmassa korostetaan, että kasvatuksella on keskeinen rooli oppimisessa elämään yhdessä erilaisten ihmisten kanssa. Tämä toteutuu muun muassa ymmärtämällä ihmisten erilaisia kulttuureja ja spirituaaliteettia sekä osallistumalla yhdessä oppimisprojekteihin. Opetussuunnitelma tähtää oppilaiden maailmankuvien rikastamiseen rohkaisemalla heitä tarkastelemaan kriittisesti itseään ja omaa toimintaansa, mielipiteitään sekä arvojaan. Suunnitelma painottaa, että kouluyhteisön on tärkeää tukea oppilaita heidän reflektioprosessissaan, kun he muodostavat omaa yksilöllistä maailmankuvaansa. Opetussuunnitelma tähtää oppilaiden persoonallisen, sosiaalisen ja yksilöllisen identiteetin muodostamiseen ja korostaa oppilaiden mahdollisuutta ilmaista mielipiteensä ja tehdä valintoja sekä oppia perustelevaan niitä sekä arvioida suorittamiensa valintojen vaikutuksia. Tavoitteena on auttaa ja tukea oppilaita kohti itsenäisyyttä.¹⁷

Vuorovaikutus etnisen ja kulttuurisen moninaisuuden kanssa nähdään suunnitelmassa tärkeänä tekijänä. Vuorovaikutuksen avulla oppilaat oppivat

ymmärtämään olevansa osa yhteisöä, jossa heidän tulisi löytää paikkansa ja kunnioittaa sekä omia että yhteisön arvoja. Oppilaiden tulee oppia ilmaistamaan omia havaintojaan, tunteitaan ja ajatuksiaan sekä tunnistamaan, miten muiden ihmisten ajatukset vaikuttavat heidän toimintaansa. Oppilaita kannustetaan ottamaan kantaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Heille annetaan mahdollisuus pohtia yhteisönsä moraalisia ja spirituaalisia periaatteita. Opetussuunnitelma tähtää oppilaiden voimaantumiseen. Oppilaat oppivat tarkastelemaan yhteiskunnallisia kysymyksiä. He esimerkiksi voivat oppia, miten he voivat kohdata omassa elämässään erilaisia eettisiä ja eksistentiaalisia kysymyksiä. Tällaisten kysymysten tarkastelun nähdään voimaannuttavan oppilaita tiedostavina ihmisinä.¹⁸

Ministeriö kuvasi Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmaa mahdollisuudeksi, jonka avulla oppilaat voivat analysoida eri uskonnollisten traditioiden yhteisiä ja erityisiä piirteitä, esimerkiksi eri uskontojen symboleita, uskomuksia, rakenteita ja opetuksia. Lähtökohtana ovat Quebecissa olemassa olevat uskonnot ja katsomukset. Ohjelmassa perustellaan, että nykypäivän Quebecin yhteiskuntaa ei voi ymmärtää tuntematta uskontojen merkittävää historiallista vaikutusta sen muotoutumisessa. Ohjelmassa kiinnitetään erityistä huomiota provinssin uskonnolliseen ja kulttuuriseen perintöön: katolisuuteen ja protestantismiin.¹⁹

Ohjelman avulla oppilaat oppivat tunnistamaan niin sekulaareja kuin uskonnollisiakin näkemyksiä. Vaikka nämä eroavat toisistaan, ne molemmat ovat arvostettuja ja antavat eksistentiaalista merkitystä ihmisten olemassaololle, kärsimykselle ja kuolemalle.²⁰ Ohjelman tehtävänä on lisätä kansalaisten tietämystä eri uskonnoista ja katsomuksista. Eriytynyt koulujärjestelmä oli synnyttänyt tilanteen, jossa eri uskonnollisiin ja katsomuksellisiin väestöryhmiin kuuluvat kansalaiset eivät juuri tunteneet toistensa uskontoja ja katsomuksia.²¹ Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelma esiteltiin Quebecin sosiaalisessa ja poliittisessa kontekstissa, jolle oli ominaista etnisen, kulttuurisen ja uskonnollisen moninaisuuden kasvu. Vaikka katolisuuden vaikutus Quebecissa oli edelleen merkittävä, sekularisaatio ja uskonnon roolin muutos yhteiskunnassa oli ilmeinen. Oh-

ohjelman tarkoituksena oli antaa nuorille välineitä aikuisena kansalaisena elämää varten ja kehittää kansalaisten keskinäisiä suvaitsevaisia sosiaalisia suhteita.²²

Francois Legault, joka toimi Quebecin opetusministerinä ohjelman suunnittelu- ja toteutusvaiheessa, painotti, että ohjelman avulla pluralistisessa ja kehittyvässä yhteiskunnassa koulut voivat olla mukana auttamassa lapsia ja nuoria löytämään elämän merkityksen. Prosessia vahvistetaan neljän periaatteen avulla. Nämä ovat sosiaalinen, kulttuurinen, oikeudellinen ja pedagoginen periaate. Sosiaalinen periaate liittyy näkökulmaan avoimesta, pluraalisesta yhteiskunnasta, jossa yksilöiden ja ryhmien käsityksiä ja odotuksia uskonnon paikasta koulussa tulee kuulla. Kulttuurinen periaate liittyy puolestaan kasvatuksellisiin ja sosiohistoriallisiin näkökulmiin: koulun tehtävänä on esitellä oppilaille Quebecin henkinen perintö, jossa on esillä uskonnon vaikutuksia. Oikeudellisen periaatteen avulla varmistetaan ihmisoikeuksien kunnioitus, erityisesti omantunnon ja uskonnon vapaus. Pedagoginen periaate korostaa prosessin etenemistä asteittain sopuinnossa ympäristön kanssa uuden ajattelutavan omaksumiseksi.²³

Ohjelman toteuttamista varten perustettiin tunnustukseton neuvoo antava uskonnollisten asioiden komitea. Komitea muodostettiin oppilaiden vanhemmista, kasvatustieteen asiantuntijoista sekä uskonnollisiin ja maailmankatsomuksellisiin kysymyksiin erikoistuneista asiantuntijoista. Tehtävänä oli toimia ministeriön avustajana kysymyksissä, jotka liittyivät uskonnon paikkaan koulussa. Komitean tehtävänä oli myös antaa neuvoja opetusministeriölle ohjelman sisällöstä, pedagogista lähestymistavoista, tarvittavista resursseista ja opettajankoulutuksesta.²⁴ Quebecin hallitus perusti opetusministeriöön uskonnollisten asioiden osaston, jonka tehtävänä on käsitellä kouluissa uskontoon liittyviä kysymyksiä ja tukea uskonnollisten asioiden komiteaa. Osasto vastasi ministeriössä uskontoon liittyvistä kysymyksistä, kuten esimerkiksi ohjelmaan liittyvästä koulutuspolitiikasta, suunnittelusta, arvioinnista ja tiedottamisesta.²⁵

Etiikasta ja uskontojen kulttuurista tuli uusi pakollinen oppiaine kaikkiin quebecilaisiin ala- ja

yläkouluihin vuonna 2008. Oppiaineessa ei ole kysymys ainoastaan suppeasta uskonnon kursseista, vaan ohjelmasta, joka tähtää uskonnollisesta kulttuurista opettamiseen ja oppimiseen. Sen sisältönä ei ole mikään erityinen uskonnollinen näkökulma, vaan opetus uskonnoista. Ohjelma esittelee oppilaille niin eettisiä käsitteitä ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta kuin useita maailmanuskontoja.²⁶ Ministeriön dokumenteissa korostetaan ohjelman lähtökohdaksi olevan omantunnon ja uskonnonvapautteen liittyvän perusoikeuden kunnioittaminen, mikä on perustana kaikelle etiikan ja uskonnon opetukselle.²⁷ Etiikan ja uskontojen kulttuurin opetuksesta ei voi hakea vapautusta eikä sitä voi korvata muulla vaihtoehdoilla opetuksella. Ohjelman mukainen opetus on tarkoitettu kaikkiin kouluihin, sekä julkisiin että yksityisiin. Opetussuunnitelma antaa kaikille eri etnisiin ja uskonnollisiin ryhmiin kuuluville oppilaille yleissivistävän lähtökohdan etiikkaan ja uskontojen kulttuuriin.²⁸ Muutos oli merkittävä: aikaisemmin oppilaat valitsivat joko sekulaarin moraalinopetuksen tai katolisen/protestanttisen moraalin- ja uskonnonopetuksen.²⁹

Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelman käynnistäminen herätti Quebecissa laajaa julkista keskustelua ja kiistelyä ohjelman olemuksesta ja luonteesta. Hyvin harvoin yksittäinen koulu-uudistus on herättänyt yhtä laajaa yhteiskunnallista keskustelua. Sävyllään keskustelu oli pääosin kriittistä ja ohjel-

14 Morris 2011a, 55.

15 EERCP 2005, 4.

16 EERCP 2005,5.

17 QEP 2004, 6; Bouchard 2010, 60.

18 QEP 2004, 6; Bouchard 2010, 60.

19 QCERCS 2008, 341.

20 EERCP 2005, 8.

21 Blair 2010, 23–25.

22 Leroux 2010, 43.

23 *Quebec's Public School* 2000, 4–5, 18.

24 *Religious Rites and Symbols in Schools* 2003, 93; Bourdreau 2011, 218.

25 *Religious Rites and Symbols in Schools* 2003, 94; Bourdreau 2011, 219.

26 Braley 2011, 613.

27 EERCP 2005, 6.

28 Rymarz 2012, 296.

29 Braley 2011, 613.

maa vähättelevä.³⁰ Esimerkiksi muutama katolinen perhe vaati lapsilleen vapautusta opetuksesta, koska katsoi sen loukkaavan uskonnonvapautta.³¹ Yksityinen katolinen jesuiittakoulu taas vaati, että se voisi toteuttaa omaa katolista versiotaan ohjelmasta.³² Oppiaineen käyttöönoton seurauksena useat vanhemmat haastoivat Quebecin valtion oikeuteen. Heidän mielestään uusi ohjelma rikkoi heidän vanhemmuuteen liittyviä oikeuksiaan, erityisesti siitä syystä, että heillä ei ollut mahdollisuutta hakea lapsilleen vapautusta opetukseen osallistumisesta.³³ Katolinen jesuiittakoulu käynnisti myös oikeusprosessin, jonka seurauksena oikeus päättyi lopputulokseen, että jesuiittakoululla oli oikeus toteuttaa kyseistä ohjelmaa katolisesta näkökulmasta. Quebecin valtio valitti asiasta korkeimpaan oikeusasteeseen ja asian käsittely on edelleen kesken.³⁴ Tunnustuksellisen uskonnonopetuksen lopettaminen julkisissa kouluissa ei vaatinut ainoastaan kasvatuslain muuttamista, vaan se vaati muutoksen Quebecin oikeuksien ja vapauksien peruskirjassa, koska koulujen tunnustuksellinen uskonnonopetus oli taattu kyseisessä peruskirjassa.³⁵

Ohjelman sisältö esiteltiin osana koulutuksen uudistamista, jota opetusministeriö on toteuttanut viimeisen kymmenen vuoden ajan. Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelma oli kehitetty kaikille vuosiluokille ensimmäisestä yhdeksänteentoista.³⁶ Ohjelman toteuttamista on tarkasteltava viidestä ohjaavasta näkökulmasta, jotka muodostavat lähtökohdan Quebecin julkiselle koulutukselle: 1) uskonnon ja omantunnon vapauden kunnioittaminen, 2) julkisten koulujen neutraalius, 3) huoli oppilaiden spirituaalisesta kehityksestä, 4) yhteinen spirituaalinen ohjaus ja yhteisen palvelu ja 5) yhteinen etiikan ja uskonnollisen kulttuurin ohjelma.³⁷

Etiikan ja uskontojen kulttuuri -ohjelman kaksi ensisijaista tavoitetta ovat:

- 1) Toisten ihmisten tunnustaminen. Lähtökohdaksi on periaate, että kaikki ihmiset ovat tasa-arvoisia ja yhtä arvokkaita. Jokaisen ihmisen maailmankatsomuksen tunnistaminen on tärkeää, koska sillä on suuri vaikutus siihen, miten ihmiset hahmottavat itsensä ja muut. Maailmankatsomus vaikuttaa ih-

misten asenteisiin ja toimintaan. Tunnustaminen tapahtuu dialogissa. Tämä edistää yhteiskunnallista kulttuuria, jossa ihmisten moninaisuus otetaan huomioon.³⁸

- 2) Yhteisen hyvän harjoittaminen. Tavoitteen lähtökohdaksi on periaate pyrkiä tavoittelemaan yhteistä hyvää laajemmin kuin henkilökohtaisena etuna. Tehtävänä on edistää sellaisia projekteja, jotka suosivat yhteistä elämää ja kunnioittavat demokraattisia ideoita.³⁹

Ohjelmassa ajatellaan, että nämä kaksi tavoitetta ovat välttämättömiä rauhanomaisen rinnakkaiselon edistämiseksi yhteiskunnassa ja niiden avulla on mahdollista rakentaa aidosti yhteinen julkinen kulttuuri.

Ohjelma painottaa kriittisen reflektion toteuttamista kolmella kompetenssialueella. Kompetenssialueet ovat 1) eettisten kysymysten reflektointi, 2) uskontoilmiön ymmärryksen esille tuominen ja 3) dialogiin asettaminen.⁴⁰ Ohjelma painottaa Quebecin uskonnolliseen perintöön liittyviä traditioita: katolisuutta, protestantismia, juutalaisuutta ja alkuperäiskansojen uskonnollisuutta, mutta siinä viitataan myös muihin uskonnollisiin traditioihin.⁴¹

EETTINEN JA DIALOGINEN KOMPETENSSI

Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmassa etiikka määritellään kriittiseksi pohdinnaksi tarkastella toiminnan merkitystä ja arvoja sekä normeja, jotka tietyn yhteisön tai ryhmän jäsenet omaksuvat ohjattaessaan ja säädellessään käyttäytymistään. Eettinen kompetenssi on muotoiltu eettisten kysymysten reflektioksi. Tämä viittaa kykyyn ajatella kriittisesti eettisiä kysymyksiä ja asioita. Oppilaat ovat aktiivisesti mukana reflektiivisessä prosessissa rakentamassa etiikkaa.⁴² Reflektio eettisissä kysymyksissä kohdistuu esimerkiksi seuraaviin asioihin: ihmisten väliset suhteet, vapaus, vastuu, ystävyys ja keskinäinen kunnioitus. Näiden lisäksi reflektio kohdistuu myös elämään yhteisössä, kuten median roolin tarkasteluun, ympäristönsuojeluun ja teknologian hyödyntämisen eettisiin kysymyksiin.⁴³ Etiikan rakentaminen merkitsee mukanaoloa intentionaalissa prosessissa. Prosessi käsittää kolmenlaisia valmiuksia:

- 1) Kyky nimetä etiikkaan kuuluvia ilmiöitä ja asioita sekä analysoida niitä eettisestä näkökulmasta käsin. Tähän liittyy esimerkiksi ilmiön tai asian kontekstualisointi, erilaisten näkökulmien tunnistaminen ja vertailu sekä tutkimuskysymysten muotoilu.
- 2) Kyky tunnistaa näkökulmien merkittävät piirteet.
- 3) Kyky arvioida vaihtoehtoja ja toimintatapoja sekä tarkastella, miten nämä vaihtoehdot ja toimintatavat edistävät yhteisön elämää.

Nämä kolme valmiuksia kuvaavaa piirrettä ovat osa dynaamista prosessia.⁴⁴

Oppilailla on reflektioprosessissa mahdollisuus syventää tietämystään ja näkemystään: etsiä ja löytää erilaisia perusteluja ja niiden taustalla olevia eettisiä periaatteita. Oppilaat oppivat kuvaamaan eettisiä kysymyksiä ja tilanteita. He oppivat vertailemaan, yhdistelemään, selittämään ja perustelemään näkökulmia. Heitä opetetaan tekemään erilaisia johtopäätöksiä. Eettisen kompetenssin sisällöt ovat pääosin temaattisia. Alakoulussa keskeistä ohjelmassa ovat muun muassa seuraavat aihekokonaisuudet: ihmisten ja muiden elävien olentojen tarpeet, yksilöiden väliset suhteet, ihmisten ja muiden elävien olentojen suhteet, ryhmään kuulumisen edellytykset ja yksilö ryhmän jäsenenä.⁴⁵ Yläkoulussa fokuksena ovat muiden muassa seuraavat aihekokonaisuudet: vapaus, autonomia, oikeudenmukaisuus, sosiaaliset säännöt, sietokyky, ihmisen ambivalenssi ja ihmiskunnan tulevaisuus. Oppilaat työskentelevät käytännöllisten ja todelliseen elämään liittyvien eettisten kysymysten ja ongelmien parissa. Esimerkiksi minä ainutlaatuisena olentona teeman alla käsitellään muun muassa omaa syntymää ja kehitystä, omia kiinnostuksen kohteita ja elämäntapahtumia.⁴⁶ Oikeudenmukaisuus teeman alla tarkastellaan puolestaan elämän ja kuoleman kysymyksiä, kuten esimerkiksi ihmisalkion kloonausta, itsemurhan avustamista, eutanasiaa ja kuolemanrangaistusta.⁴⁷

USKONNOLLINEN KOMPETENSSI

Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmassa uskontojen kulttuuriin liittyvän tiedon perustellaan olevan olennaista yhteisen elämän rakentamiseksi

pluralistisessa ja demokraattisessa yhteiskunnassa, jossa oppilaat ovat pakostakin vuorovaikutuksessa sellaisten ihmisten kanssa, joilla on erilaiset uskonnolliset ja katsomukselliset näkemykset. Moniarvoinen, liberaali yhteiskunta altistaa lapset kohtaamaan keskenään erilaisia ja ristiriitaisia normeja, uskomuksia ja symboleita. Ohjelmassa viitataan oppilaiden mielten avaamiseen maailmalle tarkoituksena kehittää heidän kykyään työskennellä muiden kanssa. Ohjelma perustelee uskonnollisen kompetenssin olevan välttämätöntä sillä perusteella, että yhdessä eläminen yhteiskunnassa edellyttää ymmärrystä uskonnosta ilmiönä.⁴⁸ Ohjelman pääarkkitehti, Quebeckin opetusministeri, perusteli uskonnollisen kompetenssin välttämättömyyttä sillä, että uskonto on osa ihmisen identiteettiä: hän näki tiedon ja ymmärryksen uskunnoista ja katsomuksista perustavanlaatuisiksi edellytykseksi ymmärtää itseä ja muita.⁴⁹

Välineenä on kunnioituksen osoittaminen kulttuurista, sosiaalista ja uskonnollista erilaisuutta kohtaan. Avoimuutta ja yhteistyötä pidetään olennaisina elementteinä pluralismille ja rauhanomaiselle yhdyselämälle sekä yhteistyöpyrkimyksille paikallisella, kansallisella ja maailmanlaajuisella tasolla. Etiikka ja uskonnon kulttuuri -ohjelman mukaan uskonnonopetuksen tulee perustua akateemiseen ja yhteiskunnallis-historialliseen lähestymistapaan, eikä tunnustukselliseen ja moralisointiin perustu-

30 Ks. esim. Morris 2011b, 188–189.

31 Bouchard 2009, 60–62; Morris 2011a, 55.

32 Blair 2010, 26; Boudreau 2011, 221–221.

33 Braley 2011, 613.

34 Boudreau 2011, 222.

35 Boudreau 2011, 219.

36 Boudreau 2011, 220.

37 CAR 2006, 25.

38 QCERCE 2008, 296.

39 QCERCE 2008, 296.

40 QCERCS 2008, 303.

41 QCERCS 2008, 296–303.

42 QCERCS 2008, 461.

43 QCERCS 2008, 461.

44 QCERCE 2008, 310.

45 QCERCE 2008, 326–328.

46 QCERCE 2008, 335.

47 QCERCS 2008, 522.

48 QCERCE 2008, 20; QCERCS 2008, 461.

49 Leroux 2007, 76.

vaan näkökulmaan. Mitään perspektiiviä ei voi pitää normatiivisesti parempana kuin toista. Ohjelmassa painotetaan lukutaitoa. Opetus edistää uskontojen pääulottuvuuksien ymmärtämistä ja niiden sosiokulttuuristen tekijöiden tarkastelua, joissa eri uskonnot ja katsomukset ovat syntyneet ja kehittyvät edelleen. Lähtökohtina ovat esimerkiksi pyhät tekstit, uskomukset, opetukset, rituaalit, seremoniat, käyttäytymissäännöt, palvontapaikat, uskonnollinen taide ja instituutiot. Tieto näistä auttaa oppilasta ymmärtämään useita uskonnon ulottuvuuksia, kuten esimerkiksi moraalista, poliittista ja historiallista ulottuvuutta. Alakoulussa oppisisällöt käsittelevät muun muassa seuraavia aihekokonaisuuksia: perhejuhlat, uskonnollisen käytännöt uskonnollisissa yhdyskunnissa ja ihmisiä koskettavat uskonnolliset kertomukset.⁵⁰ Yläkoulussa teemoina ovat taas muun muassa Quebecin uskonnollinen perinne, avainpiirteet uskonnollisista traditioista, uskonto taiteessa ja kulttuurissa. Uskontojen kulttuuri käsittää myös sekulaareja näkökulmia ja eksistentiaalisia kysymyksiä kuten esimerkiksi: keitä me olemme, mistä me tulemme ja mihin me menemme. Alateemoina ovat muun muassa: elämän ja kuoleman merkitys, ihmisen olemus ja rakkaus, kärsimys ja onnellisuus.⁵¹

Historiaa, kirjallisuutta ja taiteita hyödyntämällä oppilaita kannustetaan

- 1) tulemaan tietoisiksi siitä, että uskonnollisten traditioiden tunteminen edellyttää tiettyjen historiallisten tapahtumien ymmärtämistä,
- 2) tulemaan tietoisiksi siitä, että ihmiset ovat aina asettaneet itselleen fundamentaalisia kysymyksiä ja uskonnolliset traditiot ovat pyrkineet vastaamaan näihin,
- 3) tulemaan tietoisiksi siitä, että uskonnollinen kokemus on uskonnollisesti sitoutuneille ihmisille ja ryhmille olennainen elämän ulottuvuus
- 4) tulemaan tietoisiksi tiettyjen taideteosten, kirjoitusten ja esineiden uskonnollisesta luonteesta, joka voi ilmetä myös sekulaarissa taiteessa.⁵²

Saavuttaakseen uskonnollisen kompetenssin tulee opetuksessa käsitellä oppilaiden kanssa seuraavia

alueita: uskonnot ajassa, eksistentiaaliset kysymykset, uskonnollinen kokemus ja uskonnolliset merkit taiteessa ja kulttuurissa.⁵³ Opettajan on varmistettava oppimisen ja arvioinnin vahvistamisen yhteydessä, että kristinusko (katolisuus ja protestantismi) on esillä jokaisessa jaksossa, juutalaisuutta ja alkuperäiskansojen uskontoja käsitellään jokaisena vuonna, islamilaisuutta, hindulaisuutta ja buddhalaisuutta sen mukaan, milloin se soveltuu opettavaan jaksoon. Muita uskontoja käsitellään silloin, kun ne soveltuvat oppilaiden tarpeisiin ja realiteetteihin opetettavassa jaksossa. Myös ei-uskonnollisia ihmisyyteen liittyviä ihmisarvon ja tarkoituksen ilmentymiä tarkastellaan jakson kuluessa.⁵⁴

Dialoginen kompetenssi on ohjelman kulmakivi. Oppilaat rakentavat ajatteluaan, muodostavat perusteluita, selventävät perspektiivejään ja vahvistavat näkökulmiaan keskusteluissa toistensa kanssa. Dialogin muoto, jota ohjelma tavoittelee, käsittää tarkkaavaista kuuntelua, avoimuutta, kunnioitusta toisia kohtaan ja huolenpitoa dialogin vivahteista ja niiden strategioiden ja asenteiden tarkastelua, jotka haittaavat dialogia. Tällaisia ovat muun muassa nopeat yleistyksiset, henkilökohtaiset hyökkäykset, väärät analogiat, stereotyyppien käyttö ja julkisuutta koskevat argumentit. Dialogisen pätevyuden kehittämisessä opiskelijat ovat yhä kykenevämpiä muodostamaan ja rakentamaan ajatteluaan sekä muodostamaan koherentteja argumentteja.⁵⁵ Dialogiseen kompetenssiin sisältyy myös itsereflektion elementtejä. Oppilaita tuetaan erittelemään oman reflektionsa ja yhteisen dialogin laatua. Metarefleksion avulla oppilaat tulevat tietoisiksi myös niistä elementeistä, jotka haittaavat dialogia. Luokkahuoneen älyllisen ilmapiirin on perustuttava avoimeen ja vapaaseen ilmaisuun dialogisen kompetenssin kehittämisessä.⁵⁶

ETIIKKA JA USKONTOJEN KULTTUURI -OHJELMA USKONNON DIDAKTISESTA NÄKÖKULMASTA

Kansainvälisessä uskonnon didaktisessa tutkimuksessa on viime vuosina kategorisoitu eri maiden uskonnonopetusmalleja usealla eri tavalla.⁵⁷ Pohiessaan uskonnonopetusta ihmisoikeuksien toteuttamisen näkökulmasta Evans on esittänyt seuraavan

luokittelun, joka yksinkertaisuudessaan hahmottaa tiivistetysti erilaisia uskonnonopetuksen toteuttamisperiaatteita.⁵⁸ Evans rakentaa lähestymistavoista kuusi erilaista ryhmää: 1) Tiukka sekularismi; uskonnonopetusta ei anneta. 2) Satunnainen uskonnonopetus; uskontoa opetetaan ainoastaan siinä laajuudessa, mikä on välttämätöntä muiden oppiaineiden ymmärtämisen näkökulmasta, esimerkiksi uskonnolliset kielikuvat runoudessa. 3) Pluraali uskonnonopetus; oppilaat oppivat useiden uskontojen käytäntöjä, uskomuksia ja rituaaleja. Uskontoja opetetaan informatiivisesta näkökulmasta ilman totuusnäkökulmaa. 4) Segralisoitu uskonnonopetus; oppilaan jaetaan omien uskonnollisten ryhmien mukaisiin opetusryhmiin. 5) Yhtenäinen uskonnonopetus; opetus rakentuu valtion pääuskonnon pohjalle. 6) Uskonnollinen tai ideologinen opetus; uskontoa opetetaan totena ja oppilaita mahdollisesti valmistetaan osallistumaan uskonnollisiin menoihin.⁵⁹

Quebecin malli sijoittuu tässä tarkastelussa ryhmään pluraali uskonnonopetus. Se on kansainvälisesti ainutlaatuinen yritys luoda julkisen koulun opetussuunnitelmaan aidosti monimuotoinen uusi oppiaine, jossa uskontoa tarkastellaan sekulaarista näkökulmasta.⁶⁰ Ohjelma painottaa globalisaation, alueellistumisen, kasvatuskäytäntöjen ja uskonnon välisiä yhteyksiä. Ohjelma korvaa aikaisemman segralisoituneen uskonnonopetuksen, joka perheydytti oppilaat omaan katoliseen tai protestanttiseen uskontoon. Sen lähtökohta on opettaa uskontoja ei-uskonnollisesta näkökulmasta ja käsitellä uskonnollista monimuotoisuutta luokkahuoneessa. Lähtökohdaksi asetetaan moninaisuus yhdistettynä globalisaatioon. Ohjelma on mahdollista nähdä strategiaksi kohdata uusia haasteita muuttuvassa yhteiskunnassa ja edistää yhteiskunnan uusiutumista. Tämä tulee ilmi esimerkiksi käsitteiden dialogi, suvaitsevaisuus ja kunnioitus käytössä.⁶¹

Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmaa voi luonnehtia kontekstuaaliseksi lähestymistavaksi uskonnonopetukseen. Tällä tarkoitetaan lähestymistapaa, jossa painotetaan uskonnonopetuksen sosiaalista ja kulttuurista ympäristöä.⁶² Ohjelma painottaa vahvasti Quebecin yhteiskunnan sekulaaria luonnetta, uskonnollista perintöä ja tarvetta

rakentaa kouluun uskontoaine, jossa eri uskontoja ja katsomuksia edustavat lapset ja nuoret ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Näin ohjelma painottaa sekä Quebecin historiallis-kulttuurista että provinssin muuttuvaa uskonnollista ja katsomuksellista todellisuutta. Lisäksi sekä ottaa huomioon yhteiskunnallisia odotuksia sosiaalisen koheesion lisääntymisestä.

Ohjelmalla voi nähdä kansainvälisiä esikuvia: useissa Euroopan maissa on kehitetty vastaavankaltaisia lähestymistapoja uskonnonopetukseen.⁶³ Esimerkiksi Ruotsissa on 1960-luvulta alkaen kehitetty uskontotietoa, joka on määritelty objektiiviseksi, neutraaliksi ja ei-tunnustukselliseksi oppiaineeksi.⁶⁴ Ruotsin uskontotiedon fokus ei ole pelkästään uskonnoissa vaan myös elämäntutkimyksissä ja sekulaareissa elämäntutkimuksissa.⁶⁵ Englannissa vastaava kehitys alkoi myös 1960-luvulla ja uskonnonopetuksessa tapahtui vähitellen perusteellinen muutos: siirtyminen raamattukeskeisestä uskonnonopetuksesta avoimeen moniuskontoiseen lähestymistapaan, jonka keskeisenä tavoitteena on ollut lisätä eri uskontokuntiin kuuluvien lasten keskinäistä ymmärrystä, erilaisuuden sietokykyä ja sensitiivisyyttä eri uskontoja ja uskonnollisia ryhmiä kohtaan.⁶⁶

50 QCERECE 2008, 60, 63; ks. Morris 2011a, 57.

51 QCERECES 2008, 521; ks. Morris 2011a, 57.

52 QCERECES 2008, 491.

53 QCERECES 2008, 501.

54 QCERECES 2008, 501.

55 QCERECES 2008, 66.

56 Morris 2011, 57.

57 Ks. esim. Plesner 2002; Kodolja & Bassler 2004.

58 Evans 2008, 461.

59 Evans 2008, 461.

60 Rymartz 2012, 307–308.

61 Andreassen 2011, 268.

62 Valk 2002, 174; 2007, 179; Leaganger-Krogstad 2011, 38–41.

63 Ks. Meijer, Miedema & Van der Velde (toim.) 2009.

64 Larsson 2007, 194.

65 Davidsen 2010, 2.

66 Jackson 2000, 87–88, ks. Kallioniemi 2007, 105–106.

Ohjelman käynnistämässä on samankaltaisia piirteitä kuin Norjassa, kun siellä siirryttiin uuteen oppiaineeseen vuonna 1997. Uudistuksen lähtökoh- tana oli niin Quebecissa kuin myös Norjassa yhteis- kunnallinen muutos. Molemmissa maissa uuden uskontoaineen sisältöihin sijoitettiin vahva alueen kulttuuriperintöön liittyvä sisältöaines. Opetus toteutetaan induktiivisesti: se lähtee oman ympäristön uskonnoista ja katsomuksista, Quebecin kulttuuri- sesta ja uskonnollisesta perinnöstä, ja etenee tutusta kohti globaalisempaa perspektiiviä. Norjassa opetus lähtee kristinuskon vahvasta vaikutuksesta norja- laiseen kulttuuriin.⁶⁷ Molempien maiden uudistuk- seen liittyi laajoja, monisäikeisiä yhteiskunnallisia keskusteluja ja kysymys oppilaiden mahdollisesta vapauttamisesta oppiaineen opetuksesta. Sekä Nor- jassa että Quebecissa oppilaiden vanhemmat käyn- nistivät oikeusprosesseja valtiota vastaan.⁶⁸

Ohjelmaa voi luonnehtia integroivaksi lähesty- mistavaksi. Tällä tarkoitetaan sitä, että oppilaita ei uskonnonopetuksessa eroteta toisistaan uskonto- kunnan mukaisesti. Norjalaisen tutkijan Wanda Al- bertsin mukaan integroivaa uskonnonopetusta voi luonnehtia ei-tunnustukselliseksi lähestymistavak- si, jonka lähtökohdaksi on koulujen ja yhteiskunnan uskonnollinen pluralismi. Opetus eri uskonnoista ja maailmankatsomuksista nähdään integroivassa mallissa yhteiskunnan tehtäväksi. Tarkoituksena on löytää yhteisiä arvoja uskonnollisista ja kulttuurisista eroista huolimatta. Integroivaa lähestymistapaa perustellaan sillä, että yhteiskunnan väestörakenne on muuttunut monikulttuuriseksi ja moniuskontoiksi. Fokuksena on opettaa eri uskontoja ei-uskon- nollisesta lähtökohdasta ja käsitellä uskonnollista moninaisuutta luokkahuoneessa.⁶⁹

Professori John Hull on esittänyt klassiseksi muodostuneen taksonomian siitä, miten uskon- nonopetusta voi ymmärtää oppiaineen tavoitteiden ja sisällön pohjalta. Hullin mukaan voidaan erottaa kolme eri lähestymistapaa uskonnonopetukseen. Nämä ovat: oppia uskonto (learning religion), oppia uskontoa (learning about religion) ja oppia uskon- nosta (learning from religion).⁷⁰ Oppia uskonto -lähestymistapa kuvaa tilannetta, jossa koulun uskonnonopetus perustuu yhden uskonnollisen tradition tarkastelulle. Opetuksen tavoitteena on

joko vahvistaa oppilaiden sitoutumista omaan us- konnolliseen traditioon tai tehdä heistä kyseisen uskonnon kannattajia. Oppia uskontoa -lähesty- mistavassa uskontoa opetetaan ulkopäin: opetuksen perspektiivi on ei-uskonnonlainen. Lähestymistapaa kutsutaan usein uskontotieteelliseksi ja se perustuu antropologiaan tai etnografiaan. Oppia uskonnosta -lähestymistapa perustuu ajatukseen, jonka mu- kaan oppilaat osallistuvat käsittelyn kohteena ole- van uskonnon uskomusten ja toteutumismuotojen tarkasteluun. Opetuksen fokuksena on oppilaiden elämys- ja kokemusmaailma. Lähestymistapa pe- rustuu pitkälti kasvatustieteelliseen ja uskonnon didaktiseen tutkimukseen ja sillä on yhtymäkohtia etnografiseen tutkimukseen.⁷¹

Etiikka ja uskontojen kulttuuri ohjelmassa on nähtävissä piirteitä sekä oppia uskontoa että oppia uskonnosta -näkökulmista. Ohjelmassa on ilmaistu selkeästi intentio rakentaa julkisen koulun uskon- nonopetus uskontotieteelliselle pohjalle. Kansain- välisessä uskonnon didaktisessa tutkimuksessa on 1970-luvulta lähtien vahvistunut uskontotiede uskonnonopetuksen taustatieteenä. Taustalla on muuttunut näkemys uskonnonopetuksen tehtävistä julkisessa koulussa.⁷² Muuttunutta tehtävää kuva- taan usein seuraavilla perusteilla: 1) koulun näkö- kulma uskontoon on akateeminen, ei hartauden- harjoitukseen perustuva, 2) koulu lisää oppilaiden tietoisuutta uskonnoista, mutta ei ohjaa oppilaita hyväksymään mitään uskontoa, 3) koulu tukee us- konnonopiskelua, mutta ei uskonnonharjoittamista, 4) koulu voi esitellä oppilaille erilaisia uskonnollisia näkemyksiä, mutta ei voi vaatia heiltä sitoutumista niihin, 5) koulu valistaa uskonnoista neutraalisti, mutta ei edistä eikä myöskään tuo niitä esille ne- gatiivisesti, 6) koulu informoi uskonnoista, mutta sen tehtävänä ei ole vahvistaa oppilailta mihinkään erityiseen uskontoon.⁷³ Näkökulmat painottavat uskonnonopetuksen lähtökohtien eroa sekulaarin ja tunnustuksellisen näkökulman välillä. Sekulaari näkökulma painottaa uskonnonopetuksen perus- tuvan alan tieteelliseen tutkimukseen ja sisältää moniuskontoisen näkökulman. Tunnustukselliseen näkökulmaan sisältyy puolestaan ajatus yksinomai- sesta totuudesta. Kansainvälisesti on selvästi nähtä- vissä kasvava kiinnostus kehittää julkisten koulujen

uskonnonopetusta kohti pluralistisempaa ja moniarvoisempaa lähestymistapaa.⁷⁴ Quebecin uudistus on esimerkki aidosti uudentyyppisen sekulaariin lähestymistapaan pohjautuvan uskontoaineen rakentamisesta julkiseen kouluun.

Ohjelma painottaa uskonnollisen kompetenssin käsitettä. Uskonnollisen kompetenssin tarkastelu on tullut kansainväliseen uskonnon didaktiseen keskusteluun 2000-luvun alussa, jolloin kompetenssikäsite omaksuttiin osaksi kasvatustieteellistä käsitteistöä. Uskonnollisen kompetenssin käsite perustuu ajatukseen, että uskontoon liittyvä opetus ja oppiminen kuuluvat kokonaisuudessaan ihmisen kasvuun ja kehittymiseen. Sillä tarkoitetaan kykyä käsitellä omaa uskonnollisuutta ja sen ulottuvuuksia reflektiivisellä tavalla ja liittää tämä tarkastelu oman maailmankatsomuksen rakentamiseen. Käsitteeseen sisältyy kyky arvostaa toisten erilaisia uskonnollisia käsityksiä ja katsomuksia sekä valmius dialogiin uskonnollisissa kysymyksissä.⁷⁵ Uskonnollinen kompetenssi tulee käsitteenä lähelle uskonnollista ja katsomuksellista yleissivistystä, jolla tarkoitetaan monipuolista uskontojen ja katsomusten lukutaitoa.⁷⁶ Uskonnollinen yleissivistys on vahvasti esillä Amerikan Uskontojen Akatemian uskonnonopetusta koskevassa ohjeistuksessa (AARG).⁷⁷ Näissä ohjeissa uskonnollinen yleissivistys määrittellään kyykyksi erottaa ja eritellä uskonnon yhteyksiä sosiaaliseen, poliittiseen ja kulttuuriseen elämään. Uskonnollisesti lukutaitoisella henkilöllä on perustiedot useiden maailman uskonnollisten perinteiden historiasta, niiden keskeisistä teksteistä, uskomuksista ja käytännöistä sekä niiden tämän hetken ilmentymisestä sellaisena kuin ne ovat muovautuneet sosiaalisissa ja historiallisissa kulttuuriympäristöissä. Tällaisella henkilöllä on myös kyky erottaa ja tutkia poliittisten, sosiaalisten ja kulttuuristen ilmaisujen taustalla olevia uskonnollisia ulottuvuuksia ajassa ja paikassa.⁷⁸ Määrittelyn korostuksena on, että uskonto nähdään sosiaalisesti ja kulttuurisesti ilmiöksi, joka kuuluu inhimilliseen, poliittiseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen elämään.

Mikäli etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmaa tarkastellaan Amerikan Uskontojen Akatemian uskonnonopetusta koskevan ohjeistuksen ja Toledon julistuksen (TGP)⁷⁹ periaatteiden näkökulmasta,

havaitaan tiettyjä yhtäläisyyksiä. Näiden kaikkien lähtökohdana on, että uskonnonopetuksen on oltava lähtökohdiltaan akateemista. Mitään näkökulmaa ei saa normatiivisesti suosia tai asettaa toista parempaan asemaan. Ne painottavat myös uskonnon merkitystä ja tunnustavat uskonnon roolin yhteiskunnassa sekä kulttuurisessa ja poliit-

67 Andreassen 2011, 267–270; Leganger-Krogstad 2011, 83.

68 Andreassen 2011, 267–270; Leganger-Krogstad 2011, 101–102.

69 Alberts 2007, 324; 2008, 303; 2012, 29–30.

70 Hull 2001, 3–5; 2002, 108–109.

71 Hull 2002, 3–6.

72 Jensen 2008, 126.

73 Bracher & Piediscalzi 1974, 2; First Amendment Center 1999, 3.

74 Grelle 2012, 6.

75 Heimbrock et al. 2001, 9.

76 Kallioniemi 1995, 112–114.

77 Yhdysvalloissa julkisissa kouluissa opetus uskonnoista, jos sitä yleensä annetaan, sisällytetään historian ja yhteiskuntaopin tai englannin opetukseen. Useimmilla näiden alojen opettajilla ei ole mitään muodollista akateemista koulutusta uskonnonopetukseen. Vasta viime vuosina esimerkiksi historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoihin on liitetty uskontoon liittyviä sisältöjä ja yleensä niille annetaan melko vähän huomiota. Yhdysvalloissa julkisissa kouluissa on mahdollista perustuslain mukaan opettaa uskontoa vain ei-uskonnollisesta, akateemisesta näkökulmasta. Yhdysvalloissa pääasiassa opettajajärjestöt antavat suosituksia oman aineensa opetuksesta julkisissa kouluissa. Koska uskonnonopetukseen ei ole tällaista järjestöä, niin Amerikan Uskontojen Akatemia on laatinut ohjeistuksen uskonnonopetukseksi. AARG 2010, 3.

78 AARG 2010, 4.

79 Toledon julistus vuodelta 2007 on syntynyt Euroopan neuvoston työn pohjalta ja julistus liittyy Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) -järjestön toimintaan. Järjestöön kuuluu 56 jäsenvaltiota. Mukana ovat useimmat Euroopan maat sekä Yhdysvallat ja Kanada. Toledon julistuksen tavoitteena on parantaa ymmärrystä maailman kasvavasta uskonnollisesta moninaisuudesta ja uskontojen kasvavasta merkityksestä julkisessa tilassa. Toledon julistuksen päämääränä on auttaa OSCE:n jäsenvaltioita, kun he haluavat edistää tietämystä ja tutkimusta uskonnoista ja uskomuksista kouluissa, erityisesti pyrittäessä lisäämään uskonnonvapautta. Toledon julistus pohjautuu monitieteellisen ja moniuskontoisen työryhmän työskentelyyn. Toledon julistus hyväksyttiin Ministerineuvostossa ja esiteltiin 15 OSCE:n ministerikokouksessa Madridissa 2007. Santoro 2008, 83.

tisessa elämässä sekä historiallisesti että nykyään.⁸⁰ Asiakirjoihin sisältyy myös näkemys, että kasvava tieto ja ymmärrys maailman uskonnoista ja katsomuksista edistää ihmisoikeuksien kunnioittamista, keskinäistä ymmärrystä ja sosiaalista yhteenkuuluvuutta sekä estää kulttuurien välisiä konflikteja.⁸¹ Asiakirjat perustelevat uskonnonopetusta julkisissa kouluissa puhtaasti kasvatuksellisista lähtökohdista. Uskonnon opiskelun ajatellaan tukevan historiallista ja kulttuurista lukutaitoa. Ilman uskontojen ja katsomusten roolin tuntemusta ihmiskunnan historiassa ja kulttuurissa, esimerkiksi kirjallisuudessa, taiteissa, musiikissa, filosofiassa ja politiikassa, on mahdotonta ymmärtää syvällisesti ihmiskunnan historiaa ja kulttuuria.⁸²

Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmasta, Amerikan Uskontojen Akatemian ohjeista ja Tolodon julistuksesta on löydettävissä näkökulma, jossa uskonnonopetusta perustellaan sen vaikutuksella syventää oppilaiden itsetuntemusta ja reflektiota. Näin uskonnonopetus tukee oppilaiden henkilökohtaista kehitystä. Uskontojen ja katsomusten opiskelu avaa oppilaiden mielessä kriittisiä kysymyksiä elämän tarkoituksesta ja merkityksestä sekä etiikasta.⁸³ Uskonnonopetuksella nähdään selvä rooli oppilaan identiteetin tukijana ja vahvistajana.

Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmassa on fenomenologinen lähtökohta. Uskonnon didaktikassa fenomenologisen lähestymistavan juuret ovat englantilaisen uskontotieteen professori Ninian Smartin ajattelussa ja työssä. Uskonto nähdään inhimillisen kulttuurin ilmentymänä ja moninaisuuden sekoituksena, jonka yleisiä piirteitä voidaan tutkia ja systematisoida kriittisellä tavalla. Lähestymistavan mukaan uskonnonopetuksessa on syytä karttaa tunnustuksellisia tavoitteita. Uskonnonopetuksen tulisi sen sijaan perustua uskontotieteelliselle lähestymistavalle. Smartin mukaan fenomenologisen lähestymistavan uskonnonopetukseen teki sopivaksi yhteiskunnan kasvava sekularisuus sekä yhteiskunnallinen tarve julkisten instituutioiden puolueettomuuteen. Oppilaan tuli uskonnon opetuksessa tutustua uskontojen moniulotteiseen luonteeseen.⁸⁴

Fenomenologinen lähestymistapa on etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmassa esillä kahdella tavalla: 1) ymmärtämällä opettajan rooli erityisellä

tavalla 2) määrittelemällä opetussuunnitelman tavoitteet uskontojen välisen tietämyksen kasvulla. Opettajan rooli nähdään tasapuolisena, puolueettomana, kriittisenä mentorina, jonka tehtävänä on auttaa oppilaita heidän uskontoihin kohdistuvassa opiskelussaan ja luoda reflektiivisiä oppimisympäristöjä. Opettaja on vastuussa siitä, että luokkahuoneesta muodostetaan tutkimusyhteisö, jossa asettaudutaan dialogiin. Oppilaissa kasvatetaan tietoisuutta yhteisestä hyvästä ja halua asettua dialogiin useilla eri tavoilla.⁸⁵

Uskontojen reflektointiin ja ymmärtämiseen liittyvät näkökulmat ovat etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmassa vahvasti esillä. Ne viittaavat tulkitsevaan lähestymistapaan, joka viime vuosina on ollut vahvasti esillä kansainvälisessä uskonnon-didaktiikan ajattelussa. Professori Robert Jackson (1997; 2000) on ollut yksi merkittävimpiä tulkitsevan lähestymistavan edustajia. Tulkitsevan lähestymistavan lähtökohtana on rakentaa tulkintaprosessi oppilaiden käsitysten ja uskontoon sisäisesti sitoutuneiden välillä. Tulkitsevan lähestymistavan on havaittu olevan erityisen soveltuva, kun halutaan auttaa oppilaita kehittämään ymmärrystä uskonnollisista yhdyskunnista muuttuvassa yhteiskunnassa. Lähestymistavan lähtökohdat ovat etnografiassa. Tulkitseva malli painottaa reflektiivisyyttä. Tämä viittaa prosessiin, jossa oppilaiden kokemuksia ja uskontoon sisäisesti sitoutuneiden kokemuksia pyritään tulkitsemaan. Seuraavat kolme näkökulmaa ovat reflektiivisyydessä keskeisiä: 1) oppilaiden arviointi omasta elämänymmärryksestään, 2) oppilaiden auttaminen esittämään konstruktiiivista kritiikkiä opiskelumateriaalista ja 3) tulkintaprosessin kriittisen arvioinnin kehittäminen. Opetuksessa tulisi käyttää lähestymistapoja, jotka rohkaisevat oppilaita omaan reflektointiin ja omien ajatusten konstruktiiiviseen kritiikkiin.⁸⁶

POHDINTA: ETIIKKA JA USKONTOJEN KULTTUURI SUOMESSA?

Suomalaisessa yhteiskunnassa uskonnonopetuksen kehittämistarve on ilmeinen.⁸⁷ Nykyisen uskontosidonnaisen tai uskontokuntalähtöisen uskonnonopetuksen historialliset juuret ovat 1920-luvulla. Tällöin säädettiin, että kansakoulussa uskonnon-

opetusta opetetaan sen uskontokunnan mukaan, johon oppilaiden enemmistö kuuluu. Vuosikymmenien kuluessa itse uskonnonopetuksen organisoitumalliin ei ole juuri tehty muutoksia, vaan uskonnonopetuksen perusrakenne on pysynyt samankaltaisena. Kun malli luotiin 1920-luvulla, koulussa oli käytännössä vain luterilaisia ja ortodoksia oppilaita. Koulujen uskonnonopetus monipuolistui erityisesti 1990-luvulla pienryhmäuskontojen opetuksen lisääntymisen vuoksi.⁸⁸ Opetushallitus on hyväksynyt kolmentoista eri kirkon ja uskonnollisen yhdyskunnan oman uskonnon opetussuunnitelmat.⁸⁹ Perusasteen oppilaista osallistui vuonna 2010 luterilaiseen uskonnonopetukseen 93 %, elämäkatsomustiedon opetukseen 3 %, ortodoksiseen uskonnonopetukseen 1 % ja pienryhmäuskontojen (muun muassa islamin) opetukseen 2 %.⁹⁰ Prosenttiluvut vaihtelevat melkoisesti alueittain: elämäkatsomustiedon ja pienryhmäisten uskontojen opetus keskittyy kaupungistuneeseen Etelä-Suomeen, jossa oppilaita 14 % osallistuu elämäkatsomustiedon ja pienryhmäuskontojen opetukseen. Vaikka suomalainen uskonnonopetus on kokonaisuutena arvioiden vielä melko yhtenäinen, se moninaistuu kaiken aikaa. Maahanmuuttajataustaisten oppilaiden määrän kasvaminen tulee jatkuvasti muuttamaan uskonnonopetusta. On arvioitu, että vuonna 2025 joka neljäs pääkaupunkiseudun oppilas on maahanmuuttajataustainen.⁹¹

Kun arvioidaan Quebecin etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelman soveltuvuutta suomalaiseen kouluun, on muistettava, että malli on syntynyt erilaisessa yhteiskunnallisessa kontekstissa. Meillä koulujärjestelmä ei ole rakentunut uskonnollisten yksityiskoulujen pohjalle kuten Quebecissa. Suomessa ollaan monikulttuurisen yhteiskunnan rakentamisessa vielä varhaisessa vaiheessa. Meillä ei esimerkiksi ole kovinkaan laajasti pohdittu, miten uskontojen moninaisuus huomioidaan julkisessa elämässä. Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmassa on vahva kontekstuaalinen lähtökohta perehdyttää oppilaat Quebecin uskonnolliseen perintöön. Mikäli maahamme rakennettaisiin vastaavankaltainen uskontoaine, olisi erittäin todennäköistä, että sen lähtökohta olisi kontekstuaalisesti Suomen uskonnollisessa ja katsomuksellisessa tilanteessa.

Luterilaisen kirkon ja kulttuurin painopiste olisi uuden oppiaineen opetussuunnitelmassa todennäköisesti vahva, kuten katolisuuden ja protestantismien painotus quebecilaisessa opetussuunnitelmassa. Myös muu suomalainen uskonnollinen, uskonnon ja katsomusperinne olisi oppiaineessa esillä. Kuten Quebecissa, opetus etenisi induktiivisesti oman lähiympäristön uskonnollisesta perinteestä kohti muita.

Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelmassa on mukana vahva yhteiskunnallinen korostus. Uskonnonopetusta perustellaan quebecilaisesta yhteiskunnasta ja sen tarpeista käsin. Opetussuunnitelma tähtää yhteiskunnallisen tietoisuuden lisäämiseen uskontojen roolista ja tehtävästä. Vaikka uskonnonopetus on Suomessa toteutunut osana yhteiskunnan kasvatus- ja opetusjärjestelmää, uskonnonopetuksen perustelut ja tavoitteen asetelut ovat lähteneet vahvasti kirkoista ja uskonnollisista yhteiskunnista käsin. Esimerkiksi perusasteen pienryhmäuskontojen opetussuunnitelmassa vuodelta 2006 uskonnonopetuksen tavoitteiksi asetetaan usean uskonnon kohdalla oman uskonnollisen identiteetin tukeminen ja sitä kautta oman uskontokunnan jäsenyyden vahvistaminen.⁹² Yhteiskunnan sekularisoituessa ja

80 QCERCS 2008; AARG 2010, 3; TPG 2007, 16.

81 TPG 2007, 18; AARG 2010, 5–6; QCERCS 2008, 2.

82 TGP 2007, 19; AARG 2010, 4; QCERCS 2008, 425.

83 TGP 2007, 19; QERCS 2008, 425.

84 Smart 1968; Barnes 2000, 315–322.

85 Rymarz 2012, 300–301.

86 Jackson 1997; 2000, 134–138; 2008, 402; ks. myös Kallioniemi 2005, 114.

87 OKM 2010, 140–142.

88 Pyysiäinen 2000, 2; Kallioniemi 2007, 104.

89 Näitä ovat evankelisluterilaisen, ortodoksien, adventistisen, Bahai-uskonnon, buddhalaisuuden, Herran kansa ry:n (protestanttinen vähemmistöryhmä), islamin, juutalaisuuden, katolisuuden, Krishna-liikkeen, Kristi-yhteisön (antroposofinen yhteisö), mormonien ja Vapaakirkon uskonnon opetussuunnitelmat. Näiden lisäksi kouluissa opetetaan elämäkatsomustietoa. Opetushallitus 2006.

90 Statistics Finland 2011.

91 OM 2007.

92 Opetushallitus 2006, 42.

moninaistuksessa olisi tärkeää, että Suomessa uskonnonopetuksen tavoitteet ja tehtävät määritettäisiin entistä voimakkaammin yhteiskunnasta ja sen tavoitteista käsin. Suomalaisessa kontekstissa olisi mahdollista kehittää omaleimainen maamme historiaan ja yhteiskuntaan vahvasti ankkuroitua uskonnonopetus, jonka lähtökohdat huomioisivat uskontojen ominaispiirteet ja luonteen, toisin sanoen opetuksen lähtökohdan ei tarvitsisi olla sekulaari. Tärkeintä olisi, että mukana olisi vahva pyrkimys uskontojen ja uskonnoista nousevien elämäntapojen ymmärtämiseen ja uskontojen väliseen vuoropuheluun. Uskonnonopetukselle olisi eduksi, jos sen avulla voitaisiin hahmottaa uskontoihin liittyvää kokemuksellista ulottuvuutta, jonka kuvaaminen yksinomaan rationaalisella käsitteistöllä voi jäädä ohueksi.

Etiikan ja uskontojen kulttuurin yhdistäminen yhteiseksi oppiaineeksi on suomalaisesta näkökulmasta kiintoisa ratkaisu. Meillä on perinteisesti ajateltu etiikan opetuksen tapahtuvan uskonnonopetuksen yhteydessä.⁹³ Koulupoliittisissa uudistuksissa on ollut esillä etiikan opettaminen itsenäisenä oppiaineena.⁹⁴ Tämänkaltaiset esitykset on kuitenkin torjuttu. Jos uskonnonopetuksen toteuttamisperiaatetta uudistetaan, ajatus yhdistetystä uskonnon ja etiikan opetuksesta voisi olla toimiva ratkaisu. Tällaista ratkaisua pohdittiin Helsingin Eurooppa-koulun oppiaineiden tuntijaon ja opetussuunnitelman laadinnan yhteydessä. Vaihtoehtona oli rakentaa uusi oppiaine nimeltä etiikka ja uskonto. Lopulta päädyttiin kuitenkin uskontotieto nimiseen oppiaineeseen, joka on yhteinen kaikille oppilaille.⁹⁵ Eurooppa-koulun opetussuunnitelmassa uskontotieto on määritelty monitieteelliseksi humanistis-yhteiskunnalliseksi oppiaineeksi, jonka tiedetausta kiinnittyy etiikkaan, uskontotieteeseen, teologiaan sekä sosiaali- ja kulttuuritieteisiin.⁹⁶ Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa on olemassa sisältöalue ”etiikka ja katsomus”, johon on yhdistetty etiikan, uskontojen ja katsomusten opetus.⁹⁷

Kun ohjelmaa rakennettiin Quebecissa, korostettiin opetuksen lähtökohdaksi olevan uskontotieteellinen lähestymistapa. Suomessa uskontotiede ja teologiset tieteet eivät ole vastaavalla tavalla toisistaan erillisiä ja poissulkevia kuten useissa muissa

maissa. Suomalainen teologia rakentuu traditiolle, jossa noudatetaan yleisiä tieteellisiä lähtökohdita ja tutkimuksessa käytetään samoja tutkimusmenetelmiä kuin humanistisissa tieteissä ja yhteiskuntatieteissä. Kirkolla ei ole juurikaan roolia teologisen tutkimuksen toteuttamisessa.⁹⁸ Mikäli uskonnonopetus uudistuu, on tarkoituksenmukaista, että sen taustatieteenä jatkavat sekä uskontotiede että teologiset tieteet.

Valtioneuvosto päätti perusasteen opetuksen tuntijaosta kesäkuussa 2012. Uskonnonopetusta vähennettiin yhdellä vuosiviikkotunnilla.⁹⁹ Perusasteen tuntijakotyöskentelyn yhteydessä opetus- ja kulttuuriministeriö pyysi eri yhteiskunnallisilta tahoilta lausuntoja uudesta tuntijaosta. Useassa lausunnossa viitattiin uskonnonopetuksen uudistamistarpeeseen.¹⁰⁰ Perusasteen uusi opetussuunnitelmatyö on käynnistynyt syksyllä 2012 ja uudet opetussuunnitelmat otetaan käyttöön syksyllä 2016. Lukiokoulutuksen osalta tuntijakotyöryhmä on asetettu keväällä 2013. Perusasteen osalta uskonnonopetuksen toteuttamisperiaatteeseen ei ilmeisemmin tule muutoksia ainakaan ennen 2020-lukua. Lukion osalta muutoksia saattaa tapahtua jo tällä tuntijakokierroksella. Esimerkiksi Pro lukio -yhdistys, jonka jäsenkuntaan kuuluu lukiokoulutuksen kehittämisestä kiinnostuneita rehtoreita ja asian tuntijoita, on tehnyt esityksen uudesta lukioaineesta nimeltään katsomustieto. Katsomustieto korvaisi eri uskontojen, elämäntapojen ja filosofian erilliset opinnot.¹⁰¹

Maassamme tarvittaisiin tällä hetkellä syvällistä tutkimusta uskonnonopetuksen eri toteuttamisperiaatteiden vahvuuksista ja heikkouksista. Eduskunnassa on keväällä 2013 esitetty kaksi sisällöltään erilaista kirjallista kysymystä siitä, miten Opetus- ja kulttuuriministeriön tulisi uskonnonopetusta kehittää.¹⁰² Jos maassamme siirrytään julkisessa koulussa kaikille yhteiseen uskonnonopetukseen, tähän liittyy useita muun muassa juridisia ja yhteiskuntapoliittisia kysymyksiä. Esimerkiksi nykyisen uskonnonopetuksen on ajateltu tukevan positiivisella tavalla kulttuurivähemmistöjä, minkä avulla halutaan tehdä tilaa yhteiskunnassa erilaisille katsomuksille ja tulkinnoille.¹⁰³ Nykyisen uskonnonopetuksen toteuttamisperiaatteen on ajateltu ilmaisevan mah-

dollista yhteistä oppiainetta avoimemmin opetuksen lähtökohdan sekä kunnioittavan positiivista uskonnonvapautta.¹⁰⁴ Selvää on, että uskonnonopetus ja sen mahdollinen uudistaminen herättävät vahvoja reaktioita. Oppiaineen kehittämiseen liittyvässä argumentoinnissa on muistettava, että esimerkiksi Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien julistuksen pohjalta voidaan päätyä hyvinkin erilaisiin ratkaisuihin valitusta näkökulmasta riippuen. Esimerkiksi kyseisen julistuksen pohjalta on mahdollista perustella omaan uskontoon liittyvän opetuksen ainutlaatuisuus tai yhteisen, kaikille tarkoitetun opetuksen välttämättömyys.

Quebecin Etiikka ja uskontojen kulttuuri -ohjelma tarjoaa maassamme käytävään uskonnonopetuskeskusteluun kiinnostavan näkökulman. Sen esittämiä ajatuksia voidaan hyödyntää esimerkiksi pohdittaessa, miten mahdollinen uusi uskonto- ja katsomustieto oppiaine profiloitetaan lukiossa.¹⁰⁵ Lisäksi ohjelman suunnittelu ja toteuttaminen avaavat monipuolisesti niitä mahdollisuuksia ja vaikeuksia, mitä uuden oppiaineen rakentaminen kouluun voi synnyttää.

-
- 93 Ks. esim. Kallioniemi 1997, 144.
 94 Esimerkiksi vuonna 2010 perusopetuksen tuntijakotyöryhmä ehdotti perusasteelle etiikan opetusta erillisenä oppiaineena. OKM 2010, 146.
 95 Kallioniemi 2010, 41–43.
 96 *Syllabus for Religious Education* 2008, 2.
 97 Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2010, 12.
 98 Raunio 2010, 113.
 99 Valtioneuvosto 2012.
 100 Muun muassa Kuntaliiton, Etelä-Suomen aluekeskuksen ja Suomen rehtorit ry:n mukaan uskonnonopetuksen toteuttamiseen yleissivistävässä koulutuksessa tulisi tehdä merkittäviä muutoksia. Perusasteen tuntijakotyöryhmä 2012.
 101 Pro Lukio yhdistyskokous 2013.
 102 Eloranta 2013; Jääskeläinen & Rauhala 2013.
 103 Mikkola 2013, 81.
 104 Komulainen 2013, 78.
 105 Kallioniemi 2013, 73–75.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

AARG

- 2010 *American Academy of Religious Guidelines for Teaching about Religion in K-12 Public Schools in the United States*. http://www.aarweb.org/publications/Online_Publications/Curriculum_Guidelines/AARK-12_CurriculumGuidelines.pdf. Viitattu 2.3.2013.

ANDREASSEN, BENGT-OVE

- 2011 ”On Ethics and Religious Culture in Quebec: Comments and Comparative Perspectives from Norwegian and European Context”. *Religion & Education* 28, 266–277.

ALBERTS, WANDA

- 2007 *Integrative Religious Education in Europe: A Study-of-Religions Approach*. Berlin: De Gruyter.
 2008 ”Didactics of the Study of Religions”. *Numen* 55 (2–3), 300–334.
 2012 ”The Representation of Religions in School: Academic and Educational Challenges”. *Panorama* 24, 29–35.

BARNES, L. PHILIP

- 2000 ”Ninian Smart and the Phenomenological Approach to Religious Education”. *Religion* 30, 315–322.

BLAIR, LOUISA

- 2010 ”Religion, Ethics and Schools: Is Quebec’s New Ethics and Religious Education Course a Step towards Mutual Respect, or a New State Religion?” *Inroads* 26, 23–29.

BOUDREAU, SPENCER

- 2011 ”From Confessional to Cultural: Religious Education in the School of Quebec”. *Religion & Education* 38 (3), 214–223.

BOUCHARD, NANCY

- 2010 ”Living Together with Differences: Québec’s New Ethics and Religious Culture Program”. *Education Canada* 49 (1), 60–62.

BRACHER, PETER & PIEDISCALZI, NICHOLAS

- 1974 *PERSC Guidebook, Public Education Religious Studies: Questions and Answers*. Public Education Religious Studies. Ohio: Dayton.

BRALEY, ALISON

- 2011 ”Religious Rights and Québec’s Ethics and Religious Culture Course”. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 44 (3), 613–633.

- CAR
2006 *Secular Schools in Québec: A Necessary Change in Institutional Culture. Brief to the Minister of Education, Recreation and Sports.* Comité sur les affaires religieuses. Québec: Ministère de l'Éducation, du Loisir et du Sport.
- DAVIDSEN, MARKUS
2010 "The Secular Future of Religious Education in Europe". *Zeitschrift für junge Religionswissenschaft*. http://www.zjr-online.net/v2010/zjr201007_davidson_rez_alberts.pdf. Viitattu 4.1.2013.
- DOBBELAERE, KAREL
2004 *Secularization: A Multi-Dimensional Concept*. London: Sage Publications.
- EERCP
2005 *Establishment of an Ethics and Religious Culture Program: Proving Future Direction for all Quebec Youth.* Ministère de l'Éducation, du Loisir et du Sport. http://www.mels.gouv.qc.ca/lancement/Prog_ethique_cult_reli/prog_ethique_cult_reli_a.pdf. Viitattu 29.1.2013.
- ELORANTA, EEVA-JOHANNA
2013 "Uskonnonopetuksen korvaaminen yhteisellä uskontotiedon ja etiikan oppiaineella". Vp. Kirjallinen kysymys 234/2013.
- ESIOPETUKSEN OPETUSSUUNNITELMAN PERUSTEET
2001 *Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. Opetushallitus: Hakapaino Oy.
- EVANS, CAROLYN
2008 "Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective". *Human Rights Law Review* 8 (39), 449–473.
- FIRST AMENDMENT CENTER
1999 *A Teacher's Guide to Religion in the Public School*. First Amendment Center. Nashville.
- GRELLE, BRUCE
2012 "Religious Education and Human Rights: An Emerging International Consensus". Konferenssiesitelmä ISREV XVIII. Turku.
- GRELLE, BRUCE & JENSEN, TIM
2011 "Guest Editors' Preface". *Religion & Education* 38, 187.
- HEIMBROCK, HANS-GUNTER & SCHEILKE, CHRISTOPH TH. & SCHEINER, PETER
2001 "Introduction". *Towards Religious Competence. Diversity as a Challenge for Education in Europe*. Ed. Hans-Gunther Heimbrock, Christoph Th. Scheilke & Peter Scheiner. Shriften aus dem Comenius-Institut. Münster: Lit, 9–12.
- HIMANEN, TIMO
2012 *Cultural Diversity, Social Cohesion, Religion. Core Values and Educational Politics in Four European Nations*. Diss. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Oa 355. Humaniora. Turun yliopisto. Turku: Uniprint.
- HULL, JOHN. M.
2001 "The Contribution of Religious Education to Religious Freedom: A Global Perspective". *Religious Education in Schools: Ideas and Experiences from around World*. International Association for Religious Freedom, 9–31.
- 2002 "The Contribution of Religious Education to Religious Freedom". *Committed to Europe's Future: Contributions from Education and Religious Education*. Ed. Peter Schreiner, Hans Spinder, Jeremy Taylor & Wim Westerman. Comenius-Institut, Protestant Centre for Studies in Education. Münster: Lit, 107–110.
- JACKSON, ROBERT
1997 *Religious Education: An Interpretive Approach*. London: Hodder & Stoughton.
- 2000 "The Warwick Religious Education Project: The Interactive Approach to Religious Education". *Pedagogies of Religious Education: Case Studies in Research and Development of Good Practice in RE*. Ed. Michael Grimmitt. Essex: McCrimmons, 130–152.
- 2007 "European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship". *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Ed. Robert Jackson, Siebram Miedema, Wolfram Weisse & Jean-Paul Willaime. Münster: Waxmann, 27–46.
- 2008 "Teaching about Religions in the Public Spheres: European Policy Initiatives and Interpretative Approach". *Numen* 55, 151–182.
- 2013 (forthcoming). "Signposts': Teaching about Religions and Non-religious Worldviews: Towards Policy and Practice in European States". Council of Europe.
- JENSEN, TIM
2008 "RS based RE in Public Schools: A Must for a Secular State". *Numen* 55 (2–3), 123–150.
- JÄÄSKELÄINEN, JOUKO & RAUHALA, LEENA
2013 "Oman uskonnon opetuksen laadullinen ja määrällinen turvaaminen". Vp. Kirjallinen kysymys 397/2013.

KALLIONIEMI, ARTO

- 1995 ”Uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys uskonnonopetuksen tavoitteena”. *Juuret ja arvot: Etnisyys ja eettisyys -aineen opettaminen monikulttuurallisessa oppimisympäristössä*. Toim. Seppo Tella. Opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 150. Helsinki: Yliopistopaino, 107–120.
- 1997 *Uskonnonopettajan ammattikuva*. Diss. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 180. Helsinki: Hakapaino Oy.
- 2005 ”Brittiläisiä lähestymistapoja uskonnonopetukseen ja sen tutkimukseen”. *Uskonnonopetus uudella vuosittain*. Toim. Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi. Helsinki: Kirjapaja Oy, 98–130.
- 2007 ”Eurooppalaiset uskonnonopetusmallit ja suomalainen malli”. *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Toim. Tuula Sakaranaho & Annukka Jamisto. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 101–113.
- 2010 ”The Curriculum of RE at the Helsinki European School”. *Panorama*, 22, 41–50.
- 2013 ”Uskonto- ja katsomustieto kehitettävä uudeksi oppiaineeksi”. *Niin & näin* 76 (1), 73–75.

KODELJA, ZDENKO & BASSLER, TERRICE

- 2004 *Religion and Schooling in Open Society: A Framework for Informed Dialogue*. Ljubljana: Open Society Insitute.

KOMULAINEN, JYRI

- 2013 ”Oman uskonnon opetus on postliberaali ratkaisu”. *Niin & näin* 76 (1), 76–79.

KÄHKÖNEN, ESKO

- 1976 *Uskonnonopetuksen asema Suomen koulunuudistuksessa 1944–1970*. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

LARSSON, RUNE

- 2007 ”Religious Education in Sweden”. *Religious Education in Europe: Situation and Current Trends in Schools*. Ed. Elza Kuyk, Roger Jensen, David Lankshear, Elisabeth Manna Löh & Peter Scheiner. Oslo: IKO Publishing House, 193–198.

LEGANGER-KROGSTAD, HEID

- 2011 *The Religious Dimension of Intercultural Education: Contributions to a Contextual Understanding*. Diss. International Practical Theology 14. Wien: Lit Verlag.

LEROUX, GEORGES

- 2007 *Éthique et culture religieuse: Arguments pour un pro-*

gramme. Political and Social Affairs Division, Depository Services Program. Ottawa: Government of Canada.

- 2010 ”Education for Pluralism: A Challenge for Today’s Quebec”. *Inroads* 26, 42–51.

MEIJER, WILNA A. J., MIEDEMA, SIEBREN & LANSER-VAN DER VELDE, ALMA (ED.)

- 2009 *Religious Education in a World of Religious Diversity*. Münster: Waxmann.

MIKKOLA, KATI

- 2013 ”Katsomusopetuksen malli vähemmistö- ja historia-politiikkana”. *Niin & näin* 76 (1), 81–85.

MORRIS, RONALD W.

- 2011a ”Quebec’s Ethics and Religious Culture Program: Controversy, Content and Orientations”. *Canadian Issues*, Spring 2011, 55–59.

- 2011b ”Cultivating Reflection and Understanding: Foundations and Orientations of Québec’s Ethics and Religious Culture Program”. *Religion & Education* 38 (3), 188–211.

MÄKELÄ, LAURA

- 2013 ”Näin koulujen uskonnonopetus pitäisi järjestää: Oman uskonnon opetusta vai kaikille yhteistä uskontotietoa? Erialaisten mallien puolustajat perustelevat”. *Kotimaa* 4, 10–14.

OKM

- 2010 *Perusopetus 2020: yleiset valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako. Opetus- ja kulttuuriministeriö*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:1. Helsinki: Yliopistopaino.

OPETUSHALLITUS

- 2006 ”Perusopetuksen muiden uskontojen opetussuunnitelman perusteet”. <http://www.oph.fi/ops/perusopetus/netpkuskontojenopsit06.pdf>. Viitattu 5.2.2013.

OM

- 2007 *Opettajankoulutus 2020*. Opetusministeriön työryhmien selvityksiä 2007:44. Opetusministeriö.

PERUSOPETUKSEN TUNTIJAKOTYÖRYHMÄ

- 2012 ”Perusasteen tuntijakotyöryhmälle tulleet lausunnot”. http://www.hare.vn.fi/mAsiakirjojenSelailu.asp?h_iID=17759&tVN=4. Viitattu 5.2.2013.

PLESNER, INGVIILL

- 2002 ”Religio-Political Models and Models for Religious and Moral Education”. *Panorama* 14 (2), 111–122.

POULTER, SAILA

- 2013 *Kansalaisena maailmalla: Koulun*

- uskonnonopetuksen yhteiskunnallisen tehtävän tarkastelua*. Suomen ainedidaktisen tutkimusseuran julkaisuja. Ainedidaktisia tutkimuksia 5. Tampere: Suomen Yliopistopaino.
- PRO LUKION YHDISTYSKOKOUS
- 2013 Hyväksytty kannanotto lukiouudistukseen. 17.5.2013. http://peda.net/img/portal/2829003/Pro_Lukio_kannanotto_17.5.2013.pdf. Viitattu 10.6.2013.
- PYYSIÄINEN, MARKKU
- 2000 *Yksi oppiaine, seitsemän opetussuunnitelmaa: Peruskoulun ja lukion opetushallituksen 1990-luvulla vahvistamien opetussuunnitelmien tunnustuksellinen luonne*. Helsingin yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 223.
- QEP
- 2004 *Québec Educational Program: Secondary School Education. Cycle One*. Québec: Gouvernement du Québec.
- QCERCE
- 2008 *Quebec Curriculum Ethics and Religious Culture: Elementary Education*. Québec: Quebec Ministry of Education. https://www7.mels.gouv.qc.ca/DC/ECR/pdf/ecr_elementary.pdf. Viitattu 5.2.2013.
- QCERCS
- 2008 *Quebec Curriculum Ethics and Religious Culture: Secondary Education*. Québec: Quebec Ministry of Education. https://www7.mels.gouv.qc.ca/DC/ECR/pdf/ecr_secondary.pdf. Viitattu 5.2.2013.
- QUÉBEC'S PUBLIC SCHOOL
- 2000 *Québec's Public School: Responding to Diversity of Moroccan Religious Expectations*. Gouvernement du Québec. Ministère de l'Éducation.
- RAUNIO, ANTTI
- 2010 "Systemaattinen teologia". *Teologia: johdatus tutkimukseen*. Toim. Antti Raunio & Petri Luomanen. Helsinki: Edita, 110–155.
- RELIGIOUS RITES AND SYMBOLES
- 2003 *Religious Rites and Symbols in the Schools: The Educational Challenges of Diversity*. Brief to the minister of Education. Gouvernement du Québec Ministère de l'Éducation.
- RYMARZ, RICHARD
- 2012 "Teaching Ethics and Religious Culture in Quebec High Schools: An Overview, Contextualization and Some Analytical Comments". *Religious Education* 107 (3), 295–310.
- RÄSÄNEN, ANTTI
- 2006 *Koulun uskonnonopetus: Suomalaisten käsitykset uskonnonopetuksen luonteesta ja sisällöstä*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 248. Helsinki.
- SANTORO, SIMONA
- 2008 "Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools: Executive Summary". *International Education* 19 (1), 82–83.
- SELJAK, DAVID
- 2009 "Education, Multiculturalism, and Religion". *Religion and Ethnicity in Canada*. Ed. Paul Bramadat & David Seljak. Toronto: Pearson Longman, 178–200.
- SIHVOLA, JUHA
- 2010 "Uskontojen tasa-arvon mahdollisuudet". *Religionens återkomst: Brytningspunkter i kyrkan, religion och kultur. Uskonnon ylösnousemus: Kirkon, uskonnon ja kulttuurin muutos*. Toim. Tuomas Martikainen & Ville Jalovaara. Magna-studie 4. Finland svenska tankesmedja Magna. Helsinki: Redfina, 52–62.
- SMART, NINIAN
- 1968 *Secular Education and the Logic of Religion*. London: Faber and Faber.
- 1974 *The Science of Religion and Sociology of Knowledge*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- STATISTICS FINLAND
- 2011 *Education: Subject Choices of Students 2010*. Helsinki: Statistics Finland.
- SYLLABUS
- 2008 *Syllabus for Religious Education: European Schooling in Helsinki. Primary school Grades 1–5 and Secondary School Grades*. The Board of Education. Helsinki.
- TGP
- 2007 *The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*. Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights. <http://www.osce.org/odihr/29154>. Viitattu 3.1.2013.
- TOMPERI, TUUKKA
- 2013a "Filosofia, uskonto ja elämäntutkimustieto koulussa: keskustelua katsomusaineista". *Niin & näin* 76 (1), 61–62.
- 2013b "Opetuksen monet mallit ja suomalainen ratkaisu". *Niin & näin* 76 (1), 63–68.
- VALK, PILLE
- 2002 *Eesti kooli religiooniõpetus kontseptsioon*. Dissertations theologiae 6. Theologiae Universitatis Tartuens. Tartu.

- 2007 ”Religious Education in Estonia”. *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Ed. Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse & Jean-Paul Williaime. Münster: Waxmann, 159–180.

VALTIONEUVOSTO

- 2012 *Perusasteen tuntijako*. Asetus 28.6.2012. http://www.minedu.fi/OPM/Tiedotteet/2012/06/VN_tuntijako.html

YOUNG, JOHN. F.

- 2013 ”Religious Education in Canada”. *The Routledge International Handbook of Religious Education*. Ed. Derek Davis & Elena Miroshnikova. New York: Routledge, 69–75.

WILLAIME, JEAN-PAUL

- 2007 ”Different Models of Religion and Education in Europe”. *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Ed. Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse & Jean-Paul Williaime. Münster: Waxmann, 57–66.

Eksegeettinen päivä 2014

Pyhä maa ja sen jakajat

To 6.2.2013 Tieteiden talossa (Kirkkokatu 6, Helsinki)

- 10.15 Päivän avaus (pj., prof. Antti Marjanen)
10.30 *Luvattu maa: Idea ja todellisuus*. Dos. Juha Pakkala
11.10 *Horvat Kurin kaivaukset ja monimuotoinen Galilea myöhäisantiikin aikana*.
TT Ulla Tervahauta-Helin & dos. Raimo Hakola
11.50–13.10 Lounastauko
13.10 *Place, Memory, Imagination: Creating a Christian ”Holy” Land in Late Antiquity*. Dos. Juliette Day
13.50 *Building the Third Temple*. TM Mia Andersen-Löf
14.30–15.00 Kahvitauko
15.00 *Pyhä maa juutalais-kristillisissä lähteissä*. Prof. Petri Luomanen
15.40 *Islam ja pyhä maa*. Prof. Jaakko Hämeen-Anttila
16.20 Päätös